

drugačnih osnov zraslega umetniškega dela, daje njunim srečanjem in razhajanjem izjemno vrednoto. Oba sta se zavedala, da hodita — pa če po še tako različnih poteh — k enakim ciljem drugačnega jutrišnjega dne in tem ciljem sta namenila dober del svoje ustvarjalnosti. To spoznanje pa je sproti jemalo težo in veljavo vsemu tistemu, kar je postavljalo na pogled še tako visoke pregraje med njima.

Dušan
Voglar

Rdeč nagelj na kamižoli

Proti koncu svoje knjige *Bela krizantema* je Cankar v marcu 1910 zapisal: »Njih misel je bila prava: ne bele krizanteme na ogoljen frak — rdeč nagelj na kamižolo!« Ta stavek je nekako skrit, na prvi pogled tudi ne razgrinja na široko kakšne temeljne Cankarjeve misli — vsaj mnogi pojasnjevalci Cankarja so pohiteli mimo. In res se začno njegove razsežnosti odstirati šele po poglobljanju v potek oblikovanja *Bele krizan-*

teme, po razčlenjevanju vsega prepleta pobud, iz katerih jo je Cankar napisal, po odkrivanju njene geneze, torej po raziskovanju, ki je nujno pri znanstveni obdelavi besedila, vključenega v izdajo zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev.

V navedenem Cankarjevem stavku je rdeč nagelj edino pravo, vsega prizadevanja vredno nasprotje beli krizantemi. Torej nasprotje simbolu, ki je iz Cankarjevega pisanja vsem tako znan, da nenehno preži vernost poenostavljanja: bela krizantema — to je vendar umetnost. Seveda umetnost v svojih najbolj splošnih značilnostih, tudi s pridihom tragične nerazumljenosti, pa vendar umetnost, kakor jo je pojmoval Cankar. Zato ni nič čudnega, da Slovenci tako radi povzemamo znano risbo otožnega Cankarja z belo krizantemo v gumbnici ter si po njej zarisujemo, kakšna je Cankarjeva umetnost, kakšna so bila njegova umetniška hotenja, kakšen je »pravi Cankar«. Takšna zagledanost v prelepi simbol bele krizanteme kajpak zmeraj znova spregleda, da ga je Cankar izoblikoval po temeljitem razmisleku o tedanji zgodovinski razvojni stopnji slovenske umetnosti in da mu ni pripisal veljavnosti za vse čase. To dokazujejo korenine Cankarjevih programa-

tičnih izjav o položaju in ciljih umetnosti v slovenski družbi, kakršne je zapisal v *Beli krizantemi*.

Knjigo *Bela krizantema* je Cankar sprva zasnoval res kot posmehljiv, hkrati pa tudi temeljit odgovor kritikom: odtod prvotni naslov *Mojim recenzentom*, ki ga je kasneje ohranil v knjigi kot posvetilo. Takšna je bila prva, najožja zasnova. Želel je obračunati s katoliškim kritikom Lenardom in klerikalnimi pojmovanji umetnosti, hkrati pa tudi s kritičnim početjem in usmerjanjem umetnosti v liberalnem taboru. Temu je med oblikovanjem knjige pridružil še razgrinjanje svojega nazora o umetniškem ustvarjanju, o razmerjih občinstva do umetnosti, o zakonih umetniškega izpovedovanja. Ob nešteti napadih tako ene kot druge strani, češ da v njegovih delih ni pozitivnih idej in pozitivnih junakov, da v njih vlada le sivi, težki mrak in da se je odtujil domovini, je moral začeti braniti temelje svojega dogajanja in svoj oblikovalni postopek. Prikazati in utemeljiti je moral svoj umetnostni nazor. Pa tudi pri taki izpovedi ni ostal, temveč je prišel še k orisu širših okoliščin, v kakršnih je uveljavljal svojo umetnost in v kakršnih se je bila prisiljena bojevati za svoj obstoj umetnost moderne. Skopo, pa zato nič manj razločno je pokazal povezanost slovenske književnosti z družbenim razvojem: povezanost po idejni pa tudi po eksistenčni plati. In s tega izhodišča je potem v *Beli krizantemi* podal svoj umetniški in kulturnopolitični program. Svoje misli je razgrnil sicer bolj v jeziku simbolističnih umetniških izpovedi kot pa v običajni esejistični ali publicistični obliki, toda oprl se je na svoje trdne nazore o družbenih zakonitostih in na svoje neizprosne presoje pojavov, ki jih je srečeval. Podrobnejšo osvetlitev teh Cankarjevih idejnih temeljev pa omogoči šele ugotovitev, da je pri takem dograjevanju prvotne zamisli za knjigo *Mojim recenzentom* segel k svojemu nekdanjemu načrtu za oris kulture slovenskega meščanstva, se pravi, k načrtu za niz člankov s skupnim naslovom *Pisma Jeremijeva*, ki ga je napovedal v reviji »Naši zapiski« marca 1909, izviral pa je verjetno še iz pomladi 1908.

Svoje zamisli takrat ni izpeljal. Ostalo je pri prvem pismu, kajti črtice *Bela krizantema* in *Rože*, ki sta izšli kot številki II in III, ni mogoče šteti za pravo nadaljevanje esejistično zasnovanega niza — po oblikovni plati že ne, po vsebinski pa tudi komaj deloma. V prvem pismu je na kratko, le za izhodišče nadaljnjemu razčlenjevanju, ugotovil povezanost najpomembnejšega dela slovenske književnosti z liberalnim meščanstvom, pravzaprav malomeščanstvom, z njegovimi družbenimi in ekonomskimi interesi, kajti narodna kultura po Cankarjevih besedah ne visi med nebom in zemljo, temveč je produkt časa, njegovih socialnih in političnih razmer. Liberalna doba je dala nekaj dragocenih umetnin, z razkrojem slovenskega liberalizma pa propada in odmira tudi njegova umetnost in najčistejši zgled tega je usihanje Aškečerove pesniške moči.

Za takšno Cankarjevo razmišljanje je torej značilno, da je govoril o umetnosti, ki je bila neposreden izraz interesov slovenskega meščanskega razreda, življenjsko povezana z njegovim političnim uveljavljanjem in navsezadnje tudi njegova last. Govoril je o umetnosti tanke plasti slovenske buržoazije, ali točneje: o umetnosti slovenskega *malomeščanstva*, kajti dosledno je uporabljal ta pojem. Ta umetnost je ostajala daleč od ljudstva, bila je ljudstvu tuja, tudi Jurčiču je bil kmet tuj in neznan. S tem je povzemal ugotovitve, ki jih je bil povedal v predavanju *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* tržaškim delavcem leta 1907. V času, ko se je uveljavila moč

meščanstva in je neomejeno zavladal kapitalizem, si je meščanstvo, kakor je poudarjal, prilastilo še kulturo in jo odtujilo ljudstvu. Ljudske množice s svojim delom sicer omogočajo tudi razcvet kulture, a je ne uživajo. In z njimi vred je brezpraven tudi umetnik: »Pisatelj, umetnik, znanstvenik je prav tak hlapec in suženj meščanske družbe, kakor tvorniški, železniški, rudniški delavec.« Umetnikovega ustvarjanja se polašča vladajoči razred za svoje veselje in razvedrilo . . .

Na drugi strani je za raziskovanje idejnih temeljev *Bele krizanteme* pomembno, da se je Cankar želel z nizom *Pisem Jeremijevih* lotiti razčlenjevanja krize, agonije v slovenski literaturi in sploh kulturi. Ugotavljal je namreč, da slovenska književnost ni bila le eksistenčno, materialno povezana z obogatitvijo ali obubožanjem slovenskega liberalnega malomeščanstva, temveč se je tudi napajala ob njegovih idealih, ob njegovem nekdanjem navdušenem prizadevanju za uresničitev interesov, ki so v prvih časih imeli tudi širši narodni pomen. In kakor so nato postajali narodni ideali malomeščanstva puhle fraze, tako sta tudi v pesnjenju in pisanju njegovih književnikov usihala življenje in umetniška vrednost. Po Cankarjevem prepričanju se je to umiranje kulture liberalizma vleklo že dalj časa, zadnji, dokončni udarec pa je prišel s političnim porazom in razkrojem liberalne stranke po klerikalni zmagi na splošnih volitvah maja 1907 in po uveljavitvi njene prevlade v deželnem zboru Kranjske.

Politični zmagi klerikalizma je sledilo njegovo nasilje v duhovnih rečeh, kar so omogočali tudi omahljivci, bežeči iz liberalnega tabora k »novim gospodarjem domovine«. Del tega pridobivanja oblasti je bil Cankarju za podlago pri ustvarjanju drame *Hlapci*, dovršen del čedalje bolj brezobzirnega in oblastnega uveljavljanja katoliške ideologije pa je občutil tudi sam na svoji koži ter se mu je uprl ravno z *Belo krizantemo*. Njegova spoznanja so mu namreč risala porazno podobo sedanosti. Umetniško ustvarjanje naj bi bilo vključeno v katoliška načela, zatrta, poteptana naj bi bila umetniška dediščina liberalne dobe, obsojena naj bi seveda bila zlasti še slovenska moderna in »cankarjanstvo« — kakor je pozival mahničevski križarski bojevnik Lenard. Hkrati pa katoliški krog umetnikov ni mogel, razen le nekaterih redkih izjem, ustvariti tako tehtnih umetnin, da bi zanje res ne veljala Cankarjeva oznaka »osatov cvet«.

V takih okoliščinah, po takih pobudah in na taki miselni podlagi (tukaj sem vse orisal le skopo), je Cankar zasnoval in izoblikoval svojo knjigo *Bela krizantema*. V njej je neomahljivo prikazal plodove svoje kritične analize o družbenem položaju slovenske umetnosti njegovega časa. V svojem značilnem, od kakšne suhe profesorske razprave tako oddaljenem pisanju seveda ni uporabljal izrazja in pojmov politične publicistike, temveč je za prikaz svojih ugotovitev prevzel in poglobil simbol bele krizanteme, ki ga je prvič izrisal že julija 1909. In s tem simbolom je čisto razločno podal vse, kar bi verjetno dosti bolj okorno in manj prepričljivo, manj sugestivno povedal z znanstvenim besediščem: bela krizantema je simbol tistega slovenskega umetniškega ustvarjanja, ki si ga je po zakonih izkoriščevalske razredne družbe prilastila slovenska šele razvijajoča se buržoazija (Cankar pravi: malomeščanstvo), ga napajala s svojimi razredno opredeljenimi idejami in interesi, ga odrinila v položaj proletarskega mezdnege dela in porabljala njegove proizvode po svojih, večinoma nerazvitih interesih, ne pa z mislijo na interese ljudstva ali umetniškega ustvarjanja samega. Takšno,

na marskistična teoretična spoznanja oprto opredelitev je Cankar izrazil v *Beli krizantemi* s podobama lakaja in »debelušnega, rodobljubnega, nekoliko navdušenega in nekoliko svobodomiselnega gospodarja«. Njuni usodi sta tesno povezani: s propadanjem gospodarja se izteka življenje tudi tisti romantični umetnosti, ki jo je imel v službi.

V svojih razmišljanjih o usodi slovenske umetnosti je Cankar v *Beli krizantemi* pokazal tudi prihodnost, »novo zarjo na vzhodu«. Ob vsem oblastnem nastopanju klerikalcev, ob vsem propadu meščanske kulture je v svojem socialističnem političnem prepričanju spregovoril o osvoboditvi, ki jo bo zase in za umetnost izbojevalo izkoriščano delavstvo, zatirano ljudstvo. V že omenjenem tržaškem predavanju spomladi 1907 je obetal, da bo ljudstvo prevzelo dediščino velikih slovenskih kulturnih ustvarjalcev ter rešilo slovensko kulturo bankrota; v predavanju *Trubar in Trubarjeve slavnosti* leta 1908 v Trstu je ugotavljal, da je ljudstvo samo že zdavnaj prevzelo nalogo boja za osvobojenje izpod vsakega duševnega in telesnega jarma; v drami *Hlapci* je jeseni 1909 pripisal zgodovinsko vlogo osvoboditelja delavskemu razredu; v *Beli krizantemi* pa je spomladi 1910 zanosno napovedal socialno revolucijo in tudi prerod kulture, bistveno spremembo v družbenem položaju in družbeni vlogi umetnosti. Izpovedal je svojo zamisel demokratične, proletarske kulture, ko bo ljudstvo sprejemalo za svoje tako umetnine preteklosti kot tudi sodobno umetniško ustvarjanje, torej zamisel, ki ji je posvetil že svoje predavanje Slovensko ljudstvo in slovenska kultura leta 1907 sredi volilnega boja, ko je bil kandidat na listi socialnodemokratske stranke. To zamisel je orisal z novim simbolom, ki ga je postavil nasproti prejšnjemu: na ogoljeni meščanski suknji bela krizantema, na kamižoli pa rdeč nagelj. Z njim je označil umetnost, ki bo last in bogastvo revolucionarnega ljudstva, osvobojenega razrednega izkoriščanja, in ki bo zajemala iz njegovih hotenj ter jih bogatila. Takšno revolucionarno preseganje mesta, kakršno ima kultura v razredni družbi, je izrazil razen z že navedeno negacijo simbola bele krizanteme (»Njih misel je bila prava: ne bele krizanteme na ogoljen frak — rdeč nagelj na kamižolo!«) tudi s stavkom: »Trdna je moja vera, da napoči zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega.«

Po taki pojasnitvi simbolov bele krizanteme in rdečega nageljna moram samo še opozoriti, da Cankar ravno v *Beli krizantemi* nikakor ni razglasil za svoj ustvarjalni program tiste zamirajoče umetnosti, ki jo je označil s simbolom bele krizanteme; ravno v tej knjigi je izjavil, da želi s svojim temnim, kritičnim risanjem sedanjosti prebuditi hrepenenje po čisti luči prihodnosti, da je njegovo delo, vsaka njegova beseda in vse njegovo življenje slutnja zarje prihodnosti — da torej pripravlja pot uresničenju tistega kulturnopolitičnega programa, katerega simbol je rdeči nagelj. Zato knjiga tudi ne izzveni razbolelo, temveč radostno in pričakujoče.